

УДК 811.161.3'276.6:630

В. У. Русак

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

**«СЛОЎНІК ЛЯСНЫХ ТЭРМІНАЎ» (1926): АНАЛІЗ СТРУКТУРЫ,
ПРЫНЦЫПАЎ ФАРМІРАВАННЯ РЭЕСТРА І ГРАМАТЫЧНАЙ
АРГАНІЗАЦЫІ ТЭРМІНААДЗІНАК**

Артыкул прысвечаны комплекснаму аналізу «Слоўніка лясных тэрмінаў» – выдання, у якім упершыню знайшла лексікаграфічнае адлюстраванне лесагаспадарчай тэрміналогія беларускай мовы. У рабоце прааналізаваны асаблівасці структуры дадзенага слоўніка; вылучаны тэматычныя групы зафіксаваных у ім тэрмінаадзінак; выяўлены прынцыпы фарміравання беларускай спецыяльнай лексікі лясной гаспадаркі, якімі кіраваліся складальнікі названага выдання; значная ўвага нададзена структурна-граматычнаму аналізу тэрмінаадзінак.

Выяўлена, што па адметнасцях мегаструктуры слоўнік з'яўляецца біскапальным. Усяго ў ім перакладзена 1657 тэрмінаадзінак, якія прадстаўляюць разнастайныя тэматычныя групы: назвы лясных раслін, пладоў; назвы хвароб лясных раслін і шкоднікаў лесу; назвы лясных жывёл, птушак, насякомых, грыбоў; назвы інструментаў, прылад; назвы лесагаспадарчых аперацый і працэсаў; назвы ўстаноў лясной гаспадаркі; назвы прафесій і асоб, звязаных з лесагаспадарчай галіной; назвы паняццяў, звязаных з эканомікай лесу, і інш.

Складальнікі «Слоўніка лясных тэрмінаў» у аснову працы паклалі некалькі прынцыпаў: выкарыстанне жывой народнай гаворкі, зварот да запазычанай лексікі, словатворчасць.

У адпаведнасці з колькасцю структурна-семантычных частак, якія вылучаюцца ў тэрмінаадзіны, уся сукупнасць беларускіх тэрмінаў, зафіксаваных у аналізаваным слоўніку, падзелена на 2 групы: моналексемныя (іх каля 47%) і полілексемныя (іх каля 53%). Аднаслоўныя тэрміны прадстаўлены самастойнымі лексемамі: субстантывамі (93%), ад'ектывамі (4%), вербатывамі (3%). Да полілексемных тэрмінаў адносяцца двухлексемныя (іх каля 49%), трохлексемныя (іх каля 4%), сустракаюцца адзінаковыя чатырох- і пяцілексемныя тэрміны.

Ключавыя словы: спецыяльная лексіка лясной гаспадаркі, тэрміналагічны слоўнік, моналексемныя тэрмінаадзіны, полілексемныя тэрмінаадзіны, тэрміны-субстантывы, тэрміны-ад'ектывы, тэрміны-вербатывы, мадэлі тэрмінаў-словазлучэнняў.

Для цытавання: Русак В. У. «Слоўнік лясных тэрмінаў» (1926): аналіз структуры, прынцыпаў фарміравання рэестра і граматычнай арганізацыі тэрмінаадзінак // Труды БГТУ. Сер. 4, Прынт- і медіатэхналогіі. 2022. № 1 (255). С. 123–130.

V. U. Rusak

Belarusian State Technological University

**“DICTIONARY OF FOREST TERMS” (1926): ANALYSIS OF THE STRUCTURE,
PRINCIPLES OF FORMATION OF THE REGISTER AND GRAMMATICAL
ORGANIZATION OF TERMS**

The article is devoted to a comprehensive analysis of the “Dictionary of forest terms” – a publication in which the Forestry terminology of the Belarusian language was first lexicographically reflected. The paper analyzes the features of the structure of this dictionary; identifies the thematic groups of term formations recorded in it; identifies the principles of the formation of the Belarusian special vocabulary of forestry, which guided the compilers of this publication; considerable attention is directed to the structural and grammatical analysis of term formations.

It is revealed that the dictionary is biscal according to the features of the megastructure. In total, it translates 1657 terms representing a variety of thematic groups: names of forest plants, fruits; names of diseases of forest plants and forest pests; names of forest animals, birds, insects, fungi; names of tools, devices; names of forestry operations and processes; names of forestry institutions; names of professions and persons associated with the forestry industry; names of concepts related to the forest economy, etc.

The compilers of the “Dictionary of forest terms” based their work on several principles: the use of live folk speech, the use of borrowed vocabulary, and word-making.

In accordance with the number of structural and semantic parts that stand out in the terminator, the entire set of Belarusian terms recorded in the analyzed dictionary is divided into 2 groups: monolexemic

(about 47% of them) and polylexemic (about 53% of them). One-word terms are represented by independent lexemes: substantives (93%), adjectives (4%), verbatives (3%). Polylexemic terms include two-word terms (about 49% of them), three-word terms (about 4% of them), and rare four- and five-word terms.

Key words: special vocabulary of forestry, terminology dictionary, monolexemic term, polylexemic term, substantive terms, adjectival terms, verbative terms, models of terms-phrases.

For citation: Rusak V. U. "Dictionary of forest terms" (1926): analysis of the structure, principles of formation of the register and grammatical organization of terms. *Proceedings of BSTU, issue 4, Print- and Mediatechnologies*, 2022, no. 1 (255), pp. 123–130 (In Belarusian).

Уводзіны. Пытанне ўпарадкавання беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі ў працэсе развіцця нацыянальнай мовы, культуры, грамадства з рознай ступенню актуальнасці паўставала ў розныя часы. Па назіраннях вучоных, «наспела патрэба ў грунтоўнай распрацоўцы і навуковым апісанні не агульных тэрміналагічных макрасістэм, якія на сёння ўжо дастаткова шырока рэпрэзентаваны тэрмінаграфічна, а мікрасістэм – прыватных, вузкасפעцыяльных тэрмінасістэм, паколькі менавіта слоўнікі спецыялізаваных падсістэм больш поўна прадстаўляюць тэрміналогію сваёй дысцыпліны» [1, с. 43].

Праца па ўпарадкаванні тэрміналогіі складаецца з некалькіх этапаў, першы з якіх заключаецца ў даследаванні папярэдняга тэрміналагічнага вопыту: «вывучэнне навуковых тэкстаў розных гістарычных перыядаў, аналіз лексічнага складу слоўнікаў дазваляюць прасачыць дынаміку змен і тэндэнцый развіцця спецыяльнай лексікі» [2, с. 98]. Акрамя таго, каменціраванне і крытыка тэкстаў слоўнікаў з'яўляецца эфектыўным метадам даследавання, паколькі лексікограф, аналізуючы выданне, «адзначае перавагі і недахопы, шукае заканамернасці, робіць абагульненні і прапановы па яго ўдасканаленні» [3, с. 8].

Мэта праведзенага намі даследавання заключалася ў комплексным аналізе «Слоўніка лясных тэрмінаў» (1926) – выдання, у якім упершыню знайшла лексікаграфічнае адлюстраванне лесагаспадарчая тэрміналогія беларускай мовы. Дасягненне пастаўленай мэты патрабавала вырашэння наступных задач: 1) апісаць асаблівасці структуры дадзенага слоўніка; 2) вылучыць тэматычныя групы зафіксаваных у ім тэрмінаадзінак; 3) выявіць прыпыпы фарміравання беларускай спецыяльнай лексікі лясной гаспадаркі, якімі кіраваліся складальнікі названага выдання; 4) правесці структурна-граматычны аналіз тэрмінаадзінак.

Асноўная частка. Фарміраванне нацыянальнай тэрміналогіі ў межах новай літаратурнай мовы прыпадае на 1920–1930-ыя гг., калі беларуская мова набыла статус дзяржаўнай і востра паўстала праблема вядзення справаводства па-беларуску, а таксама пераводу на беларускую мову навучання.

Упершыню беларуская тэрміналогія лясной гаспадаркі знайшла лексікаграфічнае адлюстраванне ў восьмым выпуску «Беларускай навуковай тэрміналогіі», выдадзеным у Мінску ў маі 1926 г. «Слоўнік лясных тэрмінаў» быў складзены тэрміналагічнай камісіяй лясной падсекцыі ІнБелКульты. Як адзначалася ў прадмове, складальнікі (Я. Троська, Я. Шамоль, А. Хацяновіч, Ч. Бялюнас і П. Санько) «мелі на ўвазе дапамагчы лясным спецыялістам пры пераходзе іх на беларускую мову, з прычыны чаго ў слоўніку сабраны тэрміны, якія ўжываюцца як у асобных галінах лясной навукі, так і ў канцылярыі лясніцтва» [4].

У прадмове гаварылася, што «слоўнік выдаецца ў дыскусійным парадку», з'яўляецца праектам. Падкрэсліваючы недасканаласць прапанаванага матэрыялу, аўтары адзначалі, што распачата праца па зборы матэрыялу для поўнай навуковай беларускай лясной тэрміналогіі паводле складзенай для гэтага інструкцыі, і заклікалі лясных спецыялістаў дапамагчы ў зборы патрэбнага матэрыялу, у тым ліку з мэтай праверкі змешчаных у слоўніку тэрмінаў [4].

Асаблівасці структуры слоўніка. Па адметнасцях мегаструктуры дадзены слоўнік з'яўляецца біскапальным: напачатку змяшчаецца перакладная руска-беларуская частка, у якой рускія тэрміны прыводзяцца ў алфавітным парадку з агульнай нумарацыяй; у другой частцы па алфавіце размешчаны беларускія тэрміны з указаннем парадкавага нумара, пад якім дадзены тэрмін указаны ў першай частцы. У структуру слоўнікавага артыкула ўваходзіць лема і яе пераклад на беларускую мову. Комплексныя тэрміны, як правіла, уключаны ў агульны рэестр па апорным кампаненце (начасцей субстантыве), напрыклад: **ветвление мутовчатое** – галінаваньне кальчаквае, **ветвление спиральное** – галінаваньне пакручастае, **ветвление супротивное** – галінаваньне процілеглае, **ветвление чередующееся** – галінаваньне чаргоўнае; **дерево вильчатое** – дрэва вілаватае, **дерево дуплистое** – дрэва дуплястае, **дерево закомелистое** – дрэва захвоставатае, **дерево контрольное** – дрэва паверачнае і інш.

У некаторых выпадках – як правіла, пры перакладзе біялагічных тэрмінаў (назваў раслін, грыбоў, жывёл, птушак, насякомых, хвароб

раслін і шкоднікаў лесу) – аўтарамі прыводзяцца адпаведныя лацінскія найменні: *австрійская сосна* – *Pinus austriaca* *hoss* – аўстрійская хвоя; *барсук* – *Meles Taxus* *Pall.* – барсук; *выць малая* – *Botaurus minor* – малая выць; *белая гніль дуба* *от гриба* – *Polyporus sulfureus* – белая гніліна дубу; *большой сосновый лубоед* – *Blastopliagus (Myelophilus) piniperda* *L.* – вялікі хваёвы лубоед.

Тэматычныя групы тэрмінаадзінак. Усяго ў «Слоўніку лясных тэрмінаў» перакладзена 1657 тэрмінаадзінак, якія прадстаўляюць разнастайныя тэматычныя групы – «класы слоў, аб'яднаныя адной і той самай тыповай сітуацыяй ці тэмай» [5, с. 109]:

1) **назвы лясных раслін:** *австрійская сосна* – аўстрійская хвоя; *брусника* – брусніца; *вереск* – верас; *голубика* – буякі; *ель обыкновенная* – елка звычайная; *жасмин* – ясьмін; *мятлик однолетний* – мятлюжок адналетні; *осина* – асіна; *первоцвет лекарственный* – ключыкі лекавыя; *фиалка лесная* – браткі лесавыя і інш.;

2) **назвы частак раслін, пладоў:** *ветка* – галіна; *ветка еловая* – лапка; *кисть* – гронка; *кожица на коре* – скурка; *коробочка (плодовая)* – пушачка; *лепесток* – кветкалісьцік, пялёстка; *прицветник* – прыкветак; *сережка (сережки)* – каткі; *скорлупа* – лупіна, луска; *хвоя* – ігліца; *шип* – калючка і інш.;

3) **назвы рэчываў, якія здабываюць з лясных раслін:** *березовый сок* – бярозавік, бярозавы сок; *сок кленовый* – кляновы сок; *живица* – жывіца; *масло кедровое* – алей кедравы і інш.;

4) **назвы хвароб лясных раслін і шкоднікаў лесу:** *березовый заболонник* – бярозавы сколіт; *большой сосновый долгоносик*, *слоник* – вялікі хваёвы доўганосік, слонік; *гнилость ствола* – трухлявасць ствала; *древоточец* – шапаль; *микориза (на корнях хвойных)* – корнягрыб, мікарызда; *пузырчатая ржавчина* – пузырковая іржа і інш.;

5) **назвы лясных жывёл, птушак, насякомых:** *барсук* – барсук; *бобр* – бабёр; *волк* – воўк; *ёж* – возжык; *заяц (белый, серый)* – заяц (бяляк, шарак); *кабан дикий* – дзік; *медведь* – мядзведзь; *норка (животное)* – норыца; *глухарь* – глушыц; *дрозд певчий* – дрозд-пявун; *журавль* – жораў; *орел* – арол; *рябчик* – рабок; *гусеница* – вусень; *личинка (жука)* – лярва; *майский жук, или хрущ* – хрушч і інш.;

6) **назвы грыбоў:** *березовый трутовик* – бярозавы трут; *волнушка* – ваўнянка; *лисичка* – лісічка, лісіца; *масляник* – масьяк, казьяк; *мухомор обыкновенный* – мухамора звычайная; *опенок* – апенька; *поганка бледная* – паганка; *рыжик* – рыжок; *свинушка* – сьвінарка; *сморчек* – смаршчок, асялок, храпач і інш.;

7) **назвы відаў раслін, лясоў, насаджэнняў:** *голосеменные растения* – голанасенныя

расьліны; покрытосеменные растения – пакрытанасенныя расьліны; *осиновое насаждение* – асіньнік; *беломошник* – беламішэньнік; *березовый лес* – бярэзьнік; *бор* – бор; *грабовый лес* – грабнік; *роща* – гай; *защитный лес* – заслонны лес; *лес высокоствольный* – лес насенны; *насаждение двухъярусное* – дрэвастан двухпаверхавы; *почвозащитный подлесок* – глебазаслонны падлесак і інш.;

8) **назвы інструментаў, прылад, спецыяльных прадметаў, збудаванняў, транспартных сродкаў, якімі карыстаюцца пры выдзенні лясной гаспадаркі:** *барабан сеяльный* – барабан для сяўбы; *борона лесная* – барана лясная; *бурав сажальный* – сьвердзел саджалны; *взрыхлитель* – пухнач; *воронка сеяльная* – лейка сявальная; *грабли лесные* – граблі лясныя; *капкан* – пастка; *машина корчевальная* – карчавалка; *сажальная машина Стрэттона* – пасаджовая машына Стрэттона; *экстирпатор* – драпач; *амбар* – сьвіран; *варивня* – варыўня; *сеялка (машина)* – сявалка і інш.;

9) **назвы лесагаспадарчых аперацый і працэсаў:** *бонитирование* – бонітаваньне; *валка леса* – павал лесу; *вывозка лесоматериалов* – тралёўка лесаматар'ялаў; *вырубка хворостяного леса* – выцярэбліваньне, выцераб; *выщелачивание дерева* – выпалоскваньне дрэва; *испытание добротности* – выпрабоўка дабрыні; *межевание* – межаваньне; *ошкуривание* – абдзіраньне кары; *углежжение* – выпал вугальля і інш.;

10) **назвы ўласцівасцей прадметаў і з'яў лясной гаспадаркі:** *ветроупорность* – ветратрываласць; *гибкость* – гнуткасць; *гигроскопичность* – гігроскопічнасць; *вадаўборлівасць*; *крупнослойность* – буйнаслойнасць; *светлолюбивость* – сьветлалюбнасць; *теневиносливость* – ценятрываласць і інш.;

11) **назвы ўстаноў лясной гаспадаркі:** *администрация лесная* – адміністрацыя лясная; *артель лесная* – арцель лясная; *бюро лесное* – бюро лясное; *контрольная семенная станция* – кантрольная насенная станцыя; *лесная опытная станция* – лясная дасьледчая станцыя; *лесозаготовительная организация* – лесазагатоўчая арганізацыя; *лесозаготовительный отдел* – лесазагатоўчы аддзел і інш.;

12) **назвы дакументаў, якія функцыянуюць у сферы лясной гаспадаркі:** *акт о лесонарушении* – акт аб лесапарушэньні; *билет лесорубочный* – білет лесасечны; *ведомость рубкам* – ведамасць на высечкі; *заключение комиссии* – погляд камісіі; *инструкция* – інструкцыя; *квитанция* – квіток; *кодекс* – кодэкс; *лесоохранительный закон* – лесаабаронны закон; *отчет лесоустроительный* – справаздача лесаўпарадкаваньня і інш.;

13) **назвы прафесій і асоб, звязаных з лесагаспадарчай галіной:** *браконьер* – самапраўны

паляўнічы, браконьер; гонщик плотов – плытнік; дегтярник – дзягяр; загонищики (при облаве) – заганятыя; землемер – каморнік; землепользователь – зямлякарыстальнік; кустарь – саматужнік; лесничий – ляснічы; лесной сторож, лесник – ляснік, палясоўшчык; лесовод – лесавод; лесопокупатель – лесапакупнік; лесопользователь – лесакарыстальнік; лесопотребитель – лесапажывец і інш.

14) **назвы навук, вучэбных дысцыплін, сфер дзейнасці, звязаных з лясной гаспадаркай:** география растений – географія расьлін; геодэзія лесная – геодэзія лясная; дендрология – дэндролёгія; лесоводство – лесаводства; лесопромышленность – лесапрамысловасьць; бортневое пчеловодство – барцёвае пчалярства; клепки изготовление – кляпчарства; смолокурение – смаляства і інш.

15) **назвы паняццяў, звязаных з эканомікай лесу:** единица хозяйственная – адзінка гаспадарчая; ежегодный доход – штогодны даход; имущество движимое – маёмасьць рухомая; капитал оборотный – капітал зваротны; обложение налоговое – ападаткаваньне; ожидаемая стоимость леса – спадзяваны кошты лесу; основная уплата – асноўная выплата; пеня – пеня і інш;

16) **іншыя спецыяльныя найменні:** бонитет – бонітэт; габитусу дерева – постаць дрэва; дыхание растений – дыханьне расьлін; косо-слой – касаслой; лесная таксация – лясная таксацыя; листорасположение (чередующееся, спиральное, супротивное) – лісталад (чарговы, пакручасты, процілеглы); недоруб – недавыруб, недаруб; обзол (необрезанная часть бруса доски) – абза; сбежистый ствол – захвоставаты, зарывісты ствол і інш.

Прынцыпы фарміравання спецыяльнай лесагаспадарчай лексікі. Складальнікі «Слоўніка лясных тэрмінаў» у аснову працы паклалі некалькі прыпыпаў: выкарыстанне жывой народнай гаворкі, зварот да запазычанага лексікі, словатворчасць.

У прамове да слоўніка адзначаецца, што пры яго ўкладанні «нельга было шырока выкарыстаць народныя назвы» [4, с. 4]. Аднак паколькі менавіта жывая гаворка стала падмуркам для стварэння батанічнай тэрміналогіі [6, с. 38], то назвы раслін і іх частак, грыбоў, пладоў у аналізуемым слоўніку прадстаўлены пераважна народнымі найменнямі, якія з разраду агульнаўжывальных, страціўшы сваё бытавое значэнне, перайшлі ў сістэму спецыяльнай лексікі: *белоус – сівец; береза бородавчатая – гузаватая бяроза; боярышник обыкновенный – глог калючы; ветреница лесная – курасьлеп лясны; волчье лыко – воўча ягада* і інш. Аналагічны падыход быў абраны і для перакладу назваў жывёл, птушак, насякомых: *вальдинеп – слонка,*

слука; выдра – выдра; дятел зеленый – зялёная жаўна; кукушка – зязюля; скворец – шпак; куро-патка белая – пардва; летучая мышь – кажан; кабан дикий – дзік.

Зварот да агульнанароднай мовы пацвярджаецца і наяўнасцю ў беларускай частцы значнай колькасці лексем, безэквівалентных у рускім дачыненні – г. зн. такіх слоў, да якіх немагчыма падабраць у рускай мове аднаслоўныя адпаведнікі. Сярод такіх лексічных адзінак:

– назвы ўчасткаў прасторы, асвоеныя чалавекам: *вырубка (под сельскохозяйственное пользование) – пасека; посадка вдоль дорог – прысады; жердневый лес – жардняк; зимняя лесная дорога – зімнік; летняя лесная дорога – летнік; пасека пчелиная – пчольнік;*

– назвы прыродных аб'ектаў: *болото непроходимое – немерач; болото с зарослью березы – бэль; болото с зарослью ольхи – алёс; болото топкое – дрыгва; возвышенное место среди болота – груд; выгоревшее торфяное болото – выжар; кора с молодого липового ствола – луцьце; куча древесного хлама – лоўж;*

– назвы прыстасаванняў, аперацый і працэсаў: *бревно нижнего венца в постройке – падруб; брус косяковый – шула; брус стропильный – кроква; вырубка хворостяного леса – выця-рэбліваньне, выцераб; распашка лесной почвы (с корчеванием) – ляда.*

Пры распрацоўцы беларускай мовы ў 20–30-ыя гг. XX ст. нярэдка ўзнікала «праблема недахопу ўласналексічных сродкаў, што накіроўвала складальнікаў беларускай навуковай тэрміналогіі да запазычвання тэрмінаў з іншых моў» [7, с. 78]. Зварот да запазычанага лексікі адчувальны і ў «Слоўніку лясных тэрмінаў», у які ўключана нямаля спецыяльных паняццяў, што выкарыстоўваліся ў канцылярый лясніцтва. Асноўны прынцып фарміравання гэтай тэматычнай групы – выкарыстанне інтэрнацыянальнай лексікі, якая на той час была надзвычай распаўсюджанай сярод рахункаводаў, а таму патрэбы ў яе перакладзе ці стварэнні неалагізмаў не было: *аттестат – атэстат, институт – інстытут, инструкция – інструкцыя, план – плян, процент всхожести – процант усходжасьці, ревизия – рэвізія, сортимент – сартымэнт, статистика лесная – статыстыка лясная, кодекс – кодэкс, конфискация – конфіскацыя, кооперация – коопэрацыя, копия – копія, коэффициент – коэфіцыент, кредит – крэдыт.*

Зварот да запазычаных біялагічных тэрмінаў у аналізуемым слоўніку таксама прасочваецца. У прыватнасці, назвы некаторых раслін у беларускай частцы слоўніка генетычна ўзыходзяць да лацінскай мовы: *айлант – Ailanthus glandulosa dest – айлянты; барбарис – Berberis vulgaris – барбарыс; гледичия – Gleditschia*

triacanthos L. – глядычыя; *тутовое дерево* – *Morus alba L.* – морва; *каштан благородный* – *Castanea vulgaris Lam* – каштан праўдзівы; *туйя обыкновенная* – *Tuja occidentalis* – туйя звычайная.

Яшчэ адзін прынецп, якім кіраваліся складальнікі «Слоўніка лясных тэрмінаў», – словатворчасць. Да стварэння новых словаформ складальнікі звярталіся пры адсутнасці ў дастатковай колькасці абстрактных паняццяў у роднай мове. Неалагізмы ўтвараліся на аснове існуючых у жывой мове слоў, згодна з унутраным сэнсам тэрміна і з законамі беларускай мовы. Гэта значыць, што тэрмінаадзінка стваралася са спрадвечна беларускіх марфем шляхам афіксацыі ці кампазіцыі: *абрис* – *абводак*; *анкета* – *пытальнік*; *аноним* – *бяз’іменьнік*; *взрыхлитель* – *пухнач*; *гербарий* – *зельнік*; *гигроскопичность* – *вадаўборлівасць*; *долгоносики* – *слонікі*; *дендрометр* – *дрэвамер*; *живая изгородь* – *жываплот*; *микориза (на корнях хвойных)* – *корнягрыб*; *насекомые* – *шасціножкі*; *паразиты растительные* – *чужаеды расьлінныя*; *подлинник* – *першатвор*; *шагомер* – *крокамер*; *эквивалент* – *роўназначнік*; *эксципатор* – *драпач*.

Даследчык беларускай тэрміналогіі Красней В. П. адзначае, што найважнейшай лексікасемантычнай асаблівасцю беларускай тэрміналогіі ў 20-я гг. XX ст. з’яўляецца яе варыянтнасць [8, с. 22]. Беларуская лесагаспадарчая тэрміналогія не была выключэннем. Полімарфізм стаў яркім паказчыкам існавання розных падыходаў да тэрмінуемых паняццяў. Так, у слоўніку прадстаўлены ўласнамоўныя тэрміны-сінонімы (што даказвае зварот складальнікаў да жывой народнай мовы ў яе дыялектных разнавіднасцях): *бабочка* – *матыль*, *мятлік*, *матылёк*; *баржа* – *віціна*, *бярліна*; *белка* – *вавёрка*, *белка*; *выть обыкновенная* – *выт звычайная*, *бугай*, *бухала*; *вязанка* – *вязанка*, *бярэмя*; *дрозд черный* – *дрозд чорны*, *косік*; *земляника* – *суніца*, *паземка*; *коростель* – *драч*, *дзяркач*; *ожеледь* – *галалёдзіца*, *галалёд*, *аблівака*; *черемуха* – *чарэмха*, *калакалуха* і інш. Нямала і тых выпадкаў, калі канкурэнтнымі выступаюць запазычаныя і ўласнамоўныя намінацыі (што сведчыць пра суіснаванне розных падыходаў да фарміравання нацыянальнай тэрміналогіі): *лес экспортный* – *лес экспортны*, *лес вывазны*; *максимальный* – *максымальны*, *найбольшы*; *компост* – *нагой*, *кампост*; *минимальный* – *мінімальны*, *найменшы*; *надкожица* – *надскурка*, *кутыкуля* і інш.

Структурна-граматычная арганізацыя тэрмінаадзінак. Паняцце структуры тэрміна характарызуе знешнюю форму, г. зн. тып сінтаксічнай мадэлі, парадак і спосаб размяшчэння, а таксама колькасць і часцінамоўную прыналежнасць кампанентаў [9, с. 8]. У адпаведнасці з колькасцю структурна-семантычных частак,

якія вылучаюцца ў тэрмінаадзінцы, усю сукупнасць беларускіх тэрмінаў, зафіксаваных у аналізуемым слоўніку, можна падзяліць на 2 групы: **моналексемныя** (іх каля 47%): *драпежнік*, *стрыжань*, *карэньчык* і **полілексемныя** (іх каля 53%): *капітал культурны*, *разьбіўка культурнае плошчы*, *замацаваньне горных схілаў*.

Аналіз рээстра «Слоўніка лясных тэрмінаў» паказаў, што аднаслоўныя тэрміны прадстаўлены самастойнымі лексемамі: субстантывамі, ад’ектывамі, вербатывамі.

Тэрміны-субстантывы складаюць 93% ад усіх беларускіх аднаслоўных лесагаспадарчых найменняў. Сярод іх абсалютную перавагу маюць агульныя назоўнікі адзіночнага ліку і *Singularia tantum* (98%): *гнездо* – *гняздо*; *надруб* – *надсечка*; *секвестр* – *сэквэстар*; *неустойка* – *няўстойка*; *распаішка* – *ворыва*; *береста* – *бяроста*; *верыцатнік (бор)* – *верасьяк*. Агульныя назоўнікі ў форме множнага ліку і *Pluralia tantum* складаюць 2%: *сведения* – *звесткі*; *короеды* – *караеды*; *жерди* – *жэрдкі*; *змеи* – *зьмеі*; *всходы* – *усходы*; *опилки* – *пілавіны*; *осадки (атмосфера)* – *ападкі*; *волокуша (трансп.)* – *каркі*, *падкаркі*; *голубика* – *букі*. Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, «пашыранасць назоўнікаў абумоўлена дамінаваннем у тэрміналогіі намінацыйнай і дэфініцыйнай функцый, рэалізацыі якіх спрыяе высокая ступень абстрагаванасці субстантываў на лексічным і граматычным узроўнях моўнай сістэмы [10, с. 48].

Аб’ектамі навуковага даследавання могуць быць не толькі прадметы і з’явы, але і іх якасці і ўласцівасці, чым абумоўлена пэўная прадстаўленасць у сферы фіксацыі беларускай лесагаспадарчай тэрміналогіі **тэрмінаў-ад’ектываў**. У «Слоўніку лясных тэрмінаў» ад’ектываў каля 4% ад усіх аднаслоўных намінацый. Тэрміны-прыметнікі валодаюць своеасаблівым тыпам намінацыйнасці, які рэалізуецца праз іх словаўтваральную матываванасць: *строевой* – *будаўляны*; *полуделовой* – *поўвырабны*; *нетронутый* – *нячэпаны*; *частновладельческий* – *прыватнаўласніцкі*. Адзначым, аднак, што асноўная маса прыметнікаў, зафіксаваных у «Слоўніку лясных тэрмінаў», – гэта ўключаныя ў склад тэрмінасістэмы агульнаўжывальныя па сваёй прыродзе лексемны: *вредный* – *шкядлівы*; *дикий* – *дзікі*; *взрослый* – *дарослы*; *корявый* – *каравы*; *мелкий* – *дробны*; *мертвый* – *мёртвы*; *специальный* – *спэцыяльны*. Нам падаецца справядлівым меркаванне, што статус тэрмінаў варта прызнаваць толькі за тымі прыметнікамі, «якія ўваходзяць у сістэму паняццяў <...> са строга абмежаваным дэфініцыйным зместам» [11, с. 48], а астатнія прыметнікі варта разглядаць як тэрмінаэлементы з сістэмаўтваральнай функцыяй у складзе словазлучэння (напр.: *дзікі галуб*, *мёртвы лес*).

Для выражэння працэсуальнасці ў аналізуемы слоўнік уключаны **дзеясловы** як носьбіты дынамічнага элементу [12, с. 40]: *клеіць – адбіваць, клеімаваць; срубіць (дерево) – сьсекці, наваліць; расцветать – зацьвітаць, закрасаваць; выскаць – сыскаць, спагнаць*. Такія тэрміны нешматлікія, складаюць каля 3% ад агульнай колькасці аднаслоўных найменняў.

У «Слоўніку лясных тэрмінаў» сустракаюцца адзінкавыя **прыслоўі**. На нашу думку, лічыць іх тэрмінамі падстаў няма, гэта агульнаўжывальныя словы, якія не валодаюць дэфініцыйнасцю і семантычнай аўтаномнасцю: *бесплатно – дарма; вдвойне – удвая, удубальт; тройне – утрая*.

Да полілексемных тэрмінаў адносяцца **двухлексемныя** (іх каля 49%): *акліматызацыя раслін, корнябародаўкавыя бактэрыі, знішчэнне шкоднікаў; трохлексемныя* (іх каля 4%): *часовая сельска-гаспадарчае карыстаньне, чырвоная гніліна хваёвых, губа шэрая альховая*. Сустракаюцца адзінкавыя **чатырох-** і **пяцілексемныя тэрміны**: *натуральнае аднаўленне лесу (парасткамі, атожылкамі, самасевам); штучнае аднаўленне лесу (сяўбой, пасадкамі); адлучэнне насенняў іглыстых парод ад крыліцаў*.

Комплексных найменні будуецца па граматычных мадэлях свабодных словазлучэнняў. Форма словазлучэння ў полілексемных тэрмінах служыць для «найбольш дакладнага адлюстравання зместу аднаго навуковага паняцця» [13, с. 361], а таксама прадкваліфікавана неабходнасцю «адлюстравання рода-відавых і шматлікіх нярод-відавых адносін» [14, с. 65].

Структурная арганізацыя тэрмінаў-словазлучэнняў вызначаецца прыналежнасцю кампанентаў да тых ці іншых граматычных класаў слоў з уласцівымі ім граматычнымі адзнакамі. У «Слоўніку лясных тэрмінаў» зафіксаваны **двухлексемныя** тэрміны, утвораныя спалучэннямі назоўнікаў з прыметнікамі і назоўнікамі, а таксама дзеясловаў з назоўнікамі, у адпаведнасці з чым вылучаюцца тры асноўныя мадэлі.

Мадэль I – спалучэнне назоўніка ў функцыі галоўнага кампанента і прыметніка ў функцыі залежнага: *заслонны узлесак; асмолавая (стрыжнёвая) хвоя; кустовыя пароды*. Гэтая мадэль надзвычай пашыраная, аб'ядноўвае каля 68% усіх двухлексемных тэрмінаў. Удакладняльныя кампаненты ў названых спалучэннях не толькі канкрэтызуюць змест спецыяльных найменняў, у многіх выпадках яны ўтвараюць якасна новыя адзінкі.

Мадэль II – спалучэнне назоўніка ў функцыі галоўнага кампанента і назоўніка ў функцыі залежнага: *памер дыямэтру; інтэнсыўнасць гаспадаркі; набаўка на ўсыханьне; высадка з градкі; лесасека для высечкі*. Гэтая мадэль аб'ядноўвае каля 30% усіх двухлексемных

тэрмінаў. Падпарадкавальная сувязь у іменных тэрмінах-словазлучэннях можа выражацца формамі ўскосных склонаў субстантываў без прыназоўнікаў (*кірунак высечкі; ушкаджэнне марозам; высечка прамежкамі*) ці з прыназоўнікамі (*акт аб лесапарушэнні; пасадка ў квадрат; пасадка на пень; пасадка з гняздом; ножніцы для працярэбу; ведамасць на высечкі*). Далучэнне да першапачатковых тэрмінаў-субстантываў удакладняльных лексем выкарыстоўваецца для канкрэтызацыі базавага паняцця і ўтварэння яго відавых карэлятаў [15, с. 267].

Мадэль III – спалучэнне дзеяслова ў функцыі галоўнага кампанента і назоўніка ў функцыі залежнага: *пасьвіць (пасьціць) быдла, скаціну; пазаваць гонты; паставіць зруб; гнаць дрэва; распрацоўваць лес*. Гэтая мадэль аб'ядноўвае ўсяго каля 1% двухлексемных тэрмінаў.

Трохлексемныя тэрмінаадзінкі складаюцца з трох самастойна аформленых слоў-кампанентаў: *бэлка бэльская круглая; замена дрэўных парод; белая гніліна дубу; прыметы прыдатнасці насення*. Зыходзячы са структура-граматычнай арганізацыі, канструкцыі тэрмінаадзінак, прадстаўленых у «Слоўніку лясных тэрмінаў», мэтазгодна падзяліць на два тыпы.

Характэрнай рысай **канструкцыі I** з'яўляецца адзінства першаснага і другаснага азначальнага кампанентаў, якое развівае азначаны (галоўны) кампанент. Канструкцыя I аб'ядноўвае каля 35% трохлексемных тэрмінаў і прадстаўлена дзвюма мадэлямі. У **мадэлі I** галоўны кампанент – назоўнік, першасны азначальны кампанент таксама назоўнік, а другасны азначальны кампанент – прыметнік: *аблюбаванцы будучага дрэвастану; падзел на гаспадарчыя часткі; злясенне салянковых глеб; лес асаблівага прызначэння; адхіленне магнасавае стрэлкі*. У **мадэлі II** галоўны кампанент – назоўнік, абодва азначальныя кампаненты выражаны назоўнікамі ў форме роднага склона: *тэрмін высечкі лесу; плян чаргавання выруб; падчыстка месца высечкі*.

У **канструкцыю II** уваходзяць тэрмінаадзінкі, у якіх да азначальнага кампанента непасрэдна адносіцца толькі першасны азначальны кампанент, другасны азначальны кампанент развівае адзінства азначальнага і першаснага азначальнага кампанентаў. Канструкцыя II аб'ядноўвае каля 65% трохлексемных тэрмінаў; яна таксама прадстаўлена дзвюма мадэлямі. У **мадэлі I** галоўны кампанент – назоўнік, абодва азначальныя кампаненты – прыметнікі: *глеба балотная тарфяная; вялікі хваёвы доўганосік; часовае сельска-гаспадарчае карыстаньне*. У **мадэлі II** галоўны кампанент – назоўнік, першасны азначальны кампанент таксама назоўнік, а другасны азначальны кампанент – прыметнік:

белая гніліна дубу; узнаўленне лесу штучнае; спадзяваны кошт лесу; глебавае акрыццё жывое.

Такім чынам, з усіх лексікалізаваных словазлучэнняў у «Слоўніку лясных тэрмінаў» найбольш распаўсюджаны комплексныя тэрміны, якія абазначаюць звязаную групу паняццяў і складаюцца з азначанага элемента – субстантыва і аднаго або двух азначальных кампанентаў – прыметнікаў або назоўнікаў.

Заклучэнне. Нягледзячы на праектны характар, «Слоўнік лясных тэрмінаў» (1926) стаў удалым пачаткам распрацоўкі беларускай спецыяльнай лесагаспадарчай лексікі. У ім знайшлі адлюстраванне тэрмінаадзінкі асноўных тэматычных груп лесагаспадарчай сферы; гарманічна былі спалучаны розныя прынцыпы фарміравання спецыяльнай лексікі; прадумана структурна-граматычнае афармленне тэрмінаадзінак.

Спіс літаратуры

1. Балотнікава С. М. Да пытання аб упарадкаванні тэрміналагічных сістэм у сучаснай беларускай мове: лексікаграфічны аспект // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 5. Мінск: РІВШ БДУ. 2006. С. 43–45.
2. Гусева В. М. Задачы ўпарадкавання беларускай навуковай тэрміналогіі // Общественные и гуманитарные науки: материалы 85-й науч.-техн. конференции профессорско-преподавательского состава, научных сотрудников и аспирантов (с Международным участием), Минск, 1–13 февр. 2021 г. Минск: БГТУ, 2021. С. 98–99. URL: <https://www.belstu.by/Portals/0/userfiles/37/00006-85-ya-PPS-2021-materiali-OBSchESTVENNIE-NAUKI.pdf> (дата обращения: 31.05.2021).
3. Денисов П. Н. Основные проблемы теории лексикографии: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. М., 1976. 42 с.
4. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 8. Слоўнік лясных тэрмінаў. Менск: ІнБелКульт, 1926. 79 с.
5. Васильев Л. М. Теория семантических полей (обзор) // Вопросы языкознания. 1971. № 5. С. 105–113.
6. Качаноўская С. Падыходы да фарміравання спецыяльнай лексікі ў серыі «Беларуская навуковая тэрміналогія (1922–1930)» // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 11. Мінск: РІВШ БДУ, 2012. С. 38–40.
7. Красней В. П. Беларуская тэрміналогія. Мінск: БДУ, 2011. 216 с.
8. Красней В. П. Лексіка-семантычная характарыстыка беларускай тэрміналагічнай лексікі пачатку ХХ ст. // Беларуская мова: міжвуз. зб. Вып. 9. Гомель: ГДУ, 1981. С. 22–30.
9. Акимов О. В. Термин как единица терминологического поля и профессионального дискурса в разноструктурных языках: на материале терминологии макрополя «Радиообмен гражданской авиации» в русском и английском языках: автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Казань, 2004. 20 с.
10. Дзятко Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне. Мінск: БДПУ, 2009. 192 с.
11. Васючкова О. И. К вопросу о терминологизации прилагательных // Веснік БДУ. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. 1982. № 3. С. 45–48.
12. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977. 246 с.
13. Корнеева А. Ю. Способы номинации в русской экономической терминологии новейшего периода // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: материалы VIII Международной научной конференции, 15–16 апр. 2003 г. Гродно, 2003. С. 358–363.
14. Толикина Е. И. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. 1971. С. 57–67.
15. Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание. М.: Просвещение, 1979. 416 с.

References

1. Balotnikava S. M. On the issue of the ordering of terminological systems in the modern russian language: lexicographic aspect. *Pratsy kafedry suchasnay belaruskay movy* [Works of the department of modern belarusian language], issue 5, 2006, pp. 43–45 (In Belarusian).
2. Guseva V. M. Problems of ordering the Belarusian scientific terminology. *Obshchestvennyye i gumanitarnyye nauki: materialy 85-y nauchno-tekhnicheskoy konferentsii professorsko-prepodavatel'skogo sostava, nauchnykh sotrudnikov i aspirantov (s Mezhdunarodnym uchastiyem)* [Social and human sciences: materials of 85th Scientific and Technical university Conferences of faculty, researchers and postgraduates (with international participation)]. Minsk, BG TU Publ., 2021, pp. 98–99. Available at: <https://www.belstu.by/Portals/0/userfiles/37/00006-85-ya-PPS-2021-materiali-OBSchESTVENNIE-NAUKI.pdf> (accessed 31.05.2021) (In Belarusian).

3. Denisov P. N. *Osnovnyye problemy teorii leksikografii. Avtoreferat dissertatsii doktora filologicheskikh nauk* [The main problems of the theory of lexicography. Abstract of thesis DSc (Philology)]. Moscow, 1976. 42 p. (In Russian).
4. *Belaruskaya navukovaya terminalogiya. Slounik lyasnykh terminau* [Belarusian scientific terminology. Dictionary of forest terms], issue 8. Minsk, 1926. 79 p. (In Belarusian).
5. Vasilyev L. M. Theory of semantic fields (review). *Voprosy yazykoznaniiya* [Questions of linguistics], 1971, no. 5, pp. 105–113 (In Russian).
6. Kachanovskaya S. Approaches to the formation of special vocabulary in the series “Belarusian scientific terminology (1922–1930)”. *Pratsy kafedry suchasнай belaruskay movy* [Works of the department of modern belarusian language], issue 11, 2012, pp. 38–40 (In Belarusian).
7. Krasney V. P. *Belaruskaya terminalogiya* [Belarusian terminology]. Minsk, BDU Publ., 2011. 216 p. (In Belarusian).
8. Krasney V. P. Lexico-semantic characteristics of the Belarusian terminological vocabulary of the early twentieth century. *Belaruskaya mova* [Belarusian language], issue 9. Gomel, GDU Publ., 1981. 256 p. (In Belarusian).
9. Akimova O. V. *Termin kak yedinitisa terminologicheskogo polya i professional'nogo diskursa v raznostrukturnykh yazykakh: na materiale terminologii makropolya “Radioobmen grazhdanskoy aviatsii” v russkom i angliyskom yazykakh. Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk* [The term as a Unit of the Terminological Field and Professional Discourse in Different Structural Languages: based on the Terminology of the macropole “Civil Aviation Radio Exchange” in Russian and English. Abstract of thesis PhD (Philology)]. Kazan, 2004. 20 p. (In Russian).
10. Dzyatko D. V. *Belaruskaya matematychnaya terminalogiya: stanaulenne, struktura, funktsyyanavanne* [Belarusian mathematical terminology: formation, structure, functioning]. Minsk, BDPU Publ., 2009. 192 p. (In Belarusian).
11. Vasyuchkova O. I. On the question of the terminology of adjectives. *Vesnik BDU* [Bulletin of BSU], series 4, Philology. Journalism. Pedagogy, 1982, no. 3, pp. 45–48 (In Russian).
12. Danilenko V. P. *Russkaya terminologiya: opyt lingvisticheskogo opisaniya* [Russian terminology: the experience of linguistic description]. Moscow, Nauka Publ., 1977. 246 p. (In Russian).
13. Korneyeva A. Yu. Methods of nomination in the russian economic terminology of the recent period. *Slovoobrazovaniye i nominativnaya derivatsiya v slavyanskikh yazykakh: materialy VIII Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii* [Word formation and nominative derivation in Slavic languages: proceedings of the VIII International Scientific Conference]. Grodno, 2003, pp. 358–363 (In Russian).
14. Tolikina E. I. Some linguistic problems of studying the term. *Lingvisticheskiye problemy nauchno-tekhnicheskoy terminologii* [Linguistic problems of scientific and technical terminology], 1971, pp. 57–67 (In Russian).
15. Berezin F. M., Golovin B. N. *Obshcheye yazykoznaniiye* [General Linguistics]. Moscow, Prosveshcheniye Publ., 1979. 416 p. (In Russian).

Інфармацыя пра аўтара

Русак Вольга Уладзіміраўна – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай філалогіі. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Свядлова, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: rusak@belstu.by

Information about the author

Rusak Vol'ga Uladzimirauna – PhD (Philology), Associate Professor, Head of the Department of Belarusian Philology. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlova str., 220006, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: rusak@belstu.by

Пасмыніў 10.09.2021